

<https://doi.org/10.62837/2026.7.260>

ELMIRA HUSEYNOVA
Azerbaijan Technical University
Ph.D. in Philology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0775-9151>

Email: Elmira.huseynova@aztu.edu.az

CONVERSATIONAL IMPLICATURE AND SECOND LANGUAGE PRAGMATICS: A REVIEW OF THEORETICAL AND EMPIRICAL RESEARCH

Abstract

Conversational implicature plays a central role in interpersonal communication and allows people to convey meanings that extend beyond the literal interpretation of words and sentences. However, it is often difficult for second language (L2) learners to interpret or produce the indirect or implicit meanings that are conveyed through conversational implicature.

This article reviews both theoretical and empirical research on conversational implicature in second language use, focusing on issues such as learners' comprehension and production of implicatures, the influence of the first language on this process, and the role of contextual factors.

Drawing on research in applied linguistics and pragmatics, the article synthesizes studies demonstrating that L2 learners tend to rely more on literal meanings and employ conversational implicatures less frequently than native speakers in communication. It also emphasizes how pragmatic competence develops gradually through language learning and examines the influence of cultural knowledge and language exposure on this process.

Finally, the article further highlights the importance of conversational implicature for successful communication and identifies new directions for future research in cross-cultural and interactional contexts.

Keywords: conversational implicature, pragmatic competence, second language, interlanguage pragmatics, L2 pragmatics

ELMIRA HÜSEYNOVA **KONVERSASIYA İMPLİKATURASI VƏ İKİNCİ DİL PRAQMATİKASI:** **NƏZƏRİ VƏ EMPİRİK TƏDQİQATLARIN İCMALI**

Xülasə

Konversasiya implikaturası insanlararası ünsiyyətdə böyük rola malikdir və insanlara sözlərin və cümlələrin hərfi mənasından kənara çıxan mənalara çatdırmağa imkan verir. Ancaq ikinci dil (L2) öyrənən insanlar üçün bu yolla yaranan dolayı və

ya gizli mənalara şərh etmək və ya nitqlərində istifadə etmək çox vaxt çətinliklər yaradır.

Bu məqalədə ikinci dildə konversasiya implikaturasının istifadəsinə dair nəzəri və empirik tədqiqatlar nəzərdən keçirilir, dil öyrənənlərin implikaturaları anlama və ifadə etmə qabiliyyəti, ana dilinin bu prosesə təsiri və kontekstual amillər kimi məsələlərə diqqət yetirilir. Tətbiqi dilçilik və pragmatika sahəsindəki tədqiqatlara əsaslanaraq, ikinci dil öyrənənlərin hərfi mənalara daha çox üstünlük verdiyi, konversasiya implikaturalardan ünsiyyətdə daha az istifadə etdiklərini göstərən araşdırmalar nəzərdən keçirilir. Məqalədə bu nəticələr ümumiləşdirilir və pragmatik səriştənin tədricən inkişaf mexanizmləri müzakirə olunur. Mədəni biliklərin və məruz qalmanın bu prosesə təsiri də öyrənilir.

Məqalə eyni zamanda uğurlu ünsiyyətdə konversasiya implikaturasının əhəmiyyətini vurğulamaqla yanaşı, mədəniyyətlərarası və qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanan kontekstlərdə gələcək tədqiqatlar üçün yeni istiqamətlər təklif edir.

Açar sözlər: konversasiya implikaturası, pragmatik səriştə, ikinci dil, aralıq dil pragmatikası, ikinci dil pragmatikası

РАЗГОВОРНАЯ ИМПЛИКАТУРА И ПРАГМАТИКА ВТОРОГО ЯЗЫКА: ОБЗОР ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ.

Эльмира Гусейнова

Аннотация

Разговорная импликатура играет центральную роль в межличностном общении и позволяет людям передавать значения, выходящие за рамки буквальной интерпретации слов и предложений. Однако изучающим второй язык (L2) часто бывает трудно интерпретировать или воспроизводить косвенные или неявные значения, которые передаются посредством разговорной импикатуры.

В этой статье рассматриваются как теоретические, так и эмпирические исследования разговорной импикатуры при использовании второго языка. Особое внимание уделяется таким вопросам, как понимание и порождение импикатур учащимися, влияние первого языка на этот процесс и роль контекстуальных факторов.

Опираясь на исследования в области прикладной лингвистики и прагматики, автор статьи обобщает работы, показывающие, что учащиеся L2 склонны больше полагаться на буквальные значения и реже использовать разговорные импикатуры в общении, чем носители языка. В ней также подчеркивается, как прагматическая компетентность постепенно развивается в ходе изучения языка, и исследуется влияние культурных знаний и языкового опыта на этот процесс.

Наконец, в статье подчеркивается важность разговорной имплицатуры для успешного общения и определяются новые направления будущих исследований в межкультурном и интеракционном контекстах.

Ключевые слова: разговорная имплицатура, прагматическая компетентность, второй язык, межкультурная прагматика, прагматика L2.

1. Giriş

Praqmatika dilçiliyin bir qolu olaraq, mənanın kontekst daxilində necə qurulduğu və şərh olunduğunu araşdırır. Onun əsas sahələrindən biri konversasiya implikaturasıdır ki, bu da danışanların müəyyən səbəblərə görə açıq şəkildə ifadə etmədikləri, lakin nəzərdə tutduqları və ya dolayı yolla çatdırdıqları mənalara aiddir. Gündəlik ünsiyyətdə insanlar niyyətlərini çatdırmaq üçün tez-tez dolayı yollardan istifadə edirlər, çünki qarşıdakı insanla sahib olduqları ortaq biliklərə və kontekstual işarələrə əsaslanaraq nəzərdə tutulan mənanı inferensiya yolu ilə müəyyənləşdirəcəyini gözləyirlər.

Son onilliklər ərzində təbii dilçilik və “interlanguage pragmatics” sahələrində aparılan tədqiqatlar göstərmişdir ki, yüksək qrammatik biliyə malik ikinci dil öyrənənlər belə dolayı mənalara şərh etməkdə çətinlik çəkə bilirlər. Bununla yanaşı, mədəni biliklər, dilə məruz qalma, kontekstual əməl və praqmatik təlim kimi amillərin bu prosesə əhəmiyyətli təsir göstərdiyi müəyyən edilmişdir.

Mövcud araşdırmalar bu mövzunu müxtəlif aspektlərdən tədqiq etsə də, onların nəticələrini sistemli şəkildə bir araya gətirən icmal tədqiqatları nisbətən məhduddur.

Bu məqalənin əsas töhfəsi ikinci dil istifadəsində konversasiya implikaturası üzrə mövcud nəzəri və empirik tədqiqatları vahid analitik çərçivədə sistemləşdirmək, əsas tendensiyaları ümumiləşdirmək və onların ingilis dilinin tədrisi üçün praktik nəticələrini müəyyənləşdirməkdir.

2. Metodologiya

Bu tədqiqat ədəbiyyatı icmalı metoduna əsaslanır. Araşdırma çərçivəsində konversasiya implikaturasının ikinci dil praqmatikası kontekstində öyrənilməsinə dair nəzəri və empirik tədqiqatlar təhlil edilmişdir.

Mənbələrin seçilməsi məqsədilə Scopus, Web of Science, Google Scholar və ERIC elmi bazalarında axtarış aparılmışdır. Axtarış zamanı “*conversational implicature*”, “*L2 pragmatics*”, “*interlanguage pragmatics*”, “*pragmatic competence*”, “*implicature comprehension*” və “*implicature production*” açar sözlərindən istifadə edilmişdir.

İcmala aşağıdakı meyarlara cavab verən tədqiqatlar daxil edilmişdir:

- ikinci dil öyrənənlərinin konversasiya implikaturasını anlama və istifadə bacarıqlarını araşdıran empirik tədqiqatlar;
- praqmatik sərəştə və konversasiya implikaturasına dair nəzəri əsərlər;
- təbii dilçilik, praqmatika və interlanguage pragmatics sahələrində aparılmış tədqiqatlar.

Seçilmiş mənbələr tematik və müqayisəli təhlil prinsipləri əsasında sistemləşdirilmiş, konversasiya implikaturasının mənimsənilməsinə təsir göstərən əsas amillər, öyrənilənlərin pragmatik performansı və bu sahədə müşahidə olunan əsas tədqiqat istiqamətləri müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

3. Nəzəri cərgivə

3.1 Qraysın konversasiya implikaturası nəzəriyyəsi

Konversasiya implikaturası anlayışı ilk dəfə Qrays (1975) tərəfindən pragmatik mənə nəzəriyyəsinin əsas komponentlərindən biri kimi irəli sürülmüşdür. Qraysa görə, ünsiyyət iştirakçılarının rəşional və əməkdaşlığa əsaslanan şəkildə qarşılıqlı fəaliyyət göstərdiyini qəbul edən Əməkdaşlıq Prinsipi ilə idarə olunur. Bu prinsip dörd maksimum vasitəsilə daha da inkişaf etdirilir: kəmiyyət, keyfiyyət, münasibət və tərz.

Kəmiyyət maksimumu: tələb olunduğu qədər informasiya təqdim edin; nə artıq, nə də əskik.

Keyfiyyət maksimumu: doğru olduğuna inanmadığınız və kifayət qədər sübutunuz olmayan məlumatı təqdim etməyin.

Əlaqə maksimumu: danışılan mövzu ilə əlaqəli olun.

Tərz maksimumu: fikirlərinizi aydın, qısa və ardıcıl ifadə edin.

Qraysa (1975) görə, bu maksimumlar qəsdən pozulduqda, danışanlar dinləyicilərin özlərinin şərh etməli olduğu konversasiya implikaturalar yaradırlar.

Qrays (1975) konversasiya implikaturasını iki əsas növə ayırır: xüsusişədirilmiş və ümumiləşdirilmiş konversasiya implikaturaları.

Xüsusişədirilmiş konversasiya implikaturası dəqiq şərh üçün ətraflı kontekstual bilik tələb edir:

- *Will you attend the wedding?*
- *I have an exam on that day.*

Nümunədən göründüyü kimi burada Qraysın maksimumlarından biri pozulmuş və fikir dolayı yolla çatdırılmışdır. Dinləyici bu eynəmdən qarşı tərəfin toyda iştirak etməyəcəyini kontekstual biliyi vasitəsilə anlamışdır.

Ümumiləşdirilmiş konversasiya implikaturaları konkret kontekstlərdən çox asılı deyil. Bundan əlavə, bura daxil olan skalyar implikaturalar da danışanlar daha güclü alternativlər (məsələn, "hamısı") əvəzinə daha zəif ifadələri (məsələn, "bəziləri") seçdikdə yaranır və bu da dinləyiciləri əlavə mənə çıxarmağa vadar edir, məsələn:

- *Some of my friends didn't attend my wedding.*

Burada "some" ifadəsi skalyar implikatura yaradır və dinləyici bundan **bütün dostlarının deyil, yalnız bir qisminin iştirak etdiyi** nəticəsinə çıxarır. Danışan maksimumları pozmaqla onları tamamilə rədd etmir. Əksinə, dinləyicinin Əməkdaşlıq Prinsipinə əməl olunduğunu fərz edəcəyini gözləyir və həmin fərziyyə əsasında dolay mənə formalaşır.

Ana dildə çox vaxt instinktiv həyata keçən bu anlama prosesi ikinci dil (L2) öyrəndiyimiz zaman elə asan baş vermir və xarici dildə danışdığımız zaman implikaturanın şərh çətinlik yarada bilər. Bu zaman insanlar yüksək qrammatik səriştəyə nail olsalar da, məna birbaşa linqvistik formalarda kodlanmadığı üçün, onlar tez-tez praqmatik aspektləri düzgün anlamaq üçün mübarizə aparırlar. Nəticədə implikaturaların səhv şərh edilməsi ünsiyyətin pozulmasına, anlaşılmaqlara və ya uyğunsuz davranış qaydalarına səbəb ola bilər.

L2 kontekstlərində implikaturanı şərh etmək qabiliyyəti həm dil biliklərindən, həm də praqmatik səriştədən asılıdır. İkinci dil öyrənənlər yalnız deyimlərin hərfi mənasını anlamaqla yanaşı, həm də kontekstual və mədəni biliklərini və nəticə çıxarma qabiliyyətlərini birləşdirməlidirlər. Məhz bu mürəkkəblik konversasiya implikaturasını ikinci dil praqmatikası və tətbiqi dilçilik sahəsində mühüm tədqiqat istiqamətlərindən birinə çevirmişdir.

Növbəti bölmədə ikinci dil praqmatikası sahəsində konversasiya implikaturasına dair aparılmış əsas empirik tədqiqatlar və onların nəticələri nəzərdən keçirilir.

3.2. Sonrakı nəzəri inkişaf

Praqmatikada mənanın müxtəlif səviyyələri fərqləndirilir. Ən geniş qəbul olunan bölgülərdən biri cümlə mənası (sentence meaning) ilə ifadə tipli məna (utterance-type meaning) arasındakı fərkdir:

Cümlə mənası – sözlərin və qrammatik strukturların özlərindən irəli gələn məna.

İfadə tipli məna (danışanın nitqinin mənası) – müəyyən bir linqvistik ifadə ilə adətən əlaqələndirilən və konkret situasiyadan asılı olmayaraq formalaşan standart praqmatik mənadır. Bu məna dil istifadəçilərinin ümumi kommunikativ gözləntilərinə əsaslanır.

Qrays praqmatikasında (1975) praqmatik məna adətən kontekstdən asılılıq və danışanın nəzərdə tutulan mənasının bərpasına yönəlmiş prinsiplər və ya qaydalarla sıx bağlıdır. Levinson (1983) bu fikirlərlə razılaşsa da, o, ifadə tipli mənanın praqmatikası məsələsində tamamilə fərqli bir mövqe tutur. Levinson (1983) Qraysın yanaşmasını inkişaf etdirərək göstərir ki, bəzi implikaturalar hər dəfə geniş kontekstual nəticə çıxarma tələb etmir. Onlar dil istifadəçilərinin ümumi kommunikativ gözləntilərinə əsaslanan standart (default) praqmatik nəticələr kimi formalaşır.

Məhz buna görə, Levinson (1983) ümumiləşdirilmiş konversasiya implikaturaları ilə xüsusişdirilmiş konversasiya implikaturalarını bir-birindən fərqləndirir:

A: *How did your wedding party go?*

B: *Some of the guests left too early.*

Ümumiləşdirilmiş implikatura: Qonaqların hamısı erkən getmədi.

Xüsusişdirilmiş implikatura: Toy gözlədiyi kimi yaxşı keçmədi.

Buradakı xüsusişdirilmiş implikatura sualın verildiyi kontekstdən asılı olduğu halda, ümumiləşdirilmiş implikatura informativlik prinsipi və dil istifadəçilərinin

ümumi kommunikativ gözləntiləri əsasında formalaşır. Buna görə də pragmatik nəticə çıxarmağın bu iki növü müxtəlif mexanizmlərlə həyata keçirilir.

Bu fərqləndirmə ikinci dil pragmatikası baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki ikinci dil öyrənənlər ümumiləşdirilmiş implikaturaları adətən daha uğurla şərh etsələr də, xüsusişdirilmiş implikaturaların başa düşülməsi daha çox kontekstual və mədəni bilik tələb edir.

3.3. Konversasiya implikaturasının əsas xüsusiyyətləri

Kruz (2000) konversasiya implikaturalarını dil vahidlərində tam şəkildə kodlaşdırılmayan, lakin kontekst və nəticə çıxarma prosesi vasitəsilə bərpa olunan mənalara kimi xarakterizə edir. Müəllifə görə, bunlar kontekstdən və dinləyicinin həmsöhbətin Kooperativ Prinsipinə tabe olduğuna dair fərziyyəsindən irəli gələn dolayı və ya gizli mənalardır. Kruz (2000) konversasiya implikaturalarının bir neçə müəyyənedici xüsusiyyətini vurğulayır:

Qeyri-ənənəvilik: Implikaturanın mənası ifadənin lüğəvi və ya qrammatik mənası ilə müəyyən olunmur. O, danışığ kontekstində yaranan pragmatik nəticə çıxarma prosesinin məhsuludur.

Qeyri-müəyyənlik: Eyni ifadə müxtəlif kommunikativ situasiyalarda fərqli implikaturalar yarada bilər. Buna görə də implikaturaların sayı və məzmunu əvvəlcədən tam müəyyən edilə bilməz.

Kontekstdən asılılıq: Söhbətin konteksti dəyişdikdə implikatura da dəyişə və ya tamamilə aradan qalxa bilər.

Məntiqi nəticə çıxarma: Dinləyici ifadənin hərfi mənasını, konteksti və Kooperativ Prinsipini nəzərə alaraq danışanın nəzərdə tutduğu mənanı məntiqi nəticə çıxarma yolu ilə müəyyən edə bilər.

Məhz bu xüsusiyyətlər konversasiya implikaturasının ikinci dil öyrənənləri üçün niyə mürəkkəb pragmatik hadisə olduğunu izah edir. Implikaturanın uğurlu şərhə yalnız linqvistik bilik deyil, həm də kontekstual nəticə çıxarma, mədəni bilik və pragmatik səriştə tələb edir.

4. İkinci dil istifadəsində Konversasiya Implikaturasına dair empirik tədqiqatlar

4.1. Implikaturanın qavranılması

Konversasiya implikaturası ikinci dil pragmatikası sahəsində ən geniş araşdırılan mövzulardan birinə çevrilmişdir. Xüsusilə L2 öyrənənlərinin dolayı mənalara necə qavradığı və şərh etdiyi tədqiqatçıların əsas diqqət mərkəzində olmuşdur (Bouton, 1994).

Əvvəlki tədqiqatlar pragmatikanın ESL təliminə inteqrasiyasının pedaqoji dəyərini vurğulamışdır (Hüseynova, 2022). Bu yanaşmaya əsaslanaraq, hazırkı məqalə konversasiya implikaturasını L2 pragmatik səriştəsinin mühüm komponenti kimi nəzərdən keçirir və onun qavranılması və istehsalına dair empirik nəticələri ümumiləşdirir.

Boutonun (1994, 1999) bu sahə üzrə ilk araşdırmaları göstərdi ki, hətta dili yüksək səviyyədə öyrənənlər belə, mədəni biliyi məhdud olduqda və ya yüksək səviyyədə kontekstual və mədəni bilik tələb edən implikaturalarla qarşılaşdıqda onları düzgün şərh etməkdə çətinlik çəkirlər. Həmçinin Boutonun tədqiqatı implikaturaların tədrisinin effektivliyini sınaqdan keçirmiş və göstərmişdir ki, təbii məruz qalma vasitəsilə asanlıqla əldə olunmayan implikaturaların mənimsənilməsində açıq təlimat mühüm rol oynayır.

Eynilə, Taguchi (2002, 2008) ikinci dil öyrənənlərin, xüsusən də məhdud zaman çərçivəsində, dolayı deyil, hərfi mənalarla daha çox etibar etməyə meylli olduqlarını müəyyən etmişdir. Bu nəticələr göstərir ki, implikaturaların anlaşılması yalnız dil biliklərindən asılı deyil, kontekstual işarələri anlama və pragmatik nəticələr çıxarma bacarığı da tələb edir.

Beləliklə, Bouton (1994, 1999) və Taguchi (2002, 2008) fərqli metodologiyalardan istifadə etsələr də, hər iki tədqiqat eyni nəticəyə gəlmişdir. Bu nəticələr konversasiya implikaturasının ikinci dil pragmatikasında kompleks kommunikativ bacarıq olduğunu göstərir.

4.2. İplikaturanın İstehsalı

Ana dili daşıyıcıları və ikinci dil öyrənənlər arasında aparılan müqayisəli araşdırmalar ardıcıl olaraq göstərir ki, L2 öyrənənləri dolayı mənaların qavranılması və şərh edilməsi sahəsində daha məhdud pragmatik bacarıqlara malikdirlər. Bu nəticələr pragmatik səriştənin qrammatik səriştəyə nisbətən daha gec və daha yavaş inkişaf etdiyini irəli sürən nəzəri yanaşmaları dəstəkləyir. (Bardovi-Harlig, 2013).

Pragmatik səriştənin məqsədyönlü şəkildə öyrədilməsinin əhəmiyyəti Bardovi-Harlig (2001) tərəfindən də vurğulanmışdır. Müəllif qeyd edir ki, “Without instruction, acquisition will not take place” (“Təlim olmadan mənimsəmə baş verməyəcək”) (Bardovi-Harlig, 2001, s. 31) və dil müəllimlərinin öyrənənlərə implikatura kimi dolayı nitq aktlarını anlamaq və istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirməkdə mühüm rol oynadıqlarını bildirir. Bu fikir göstərir ki, pragmatik səriştə yalnız təbii dil mühitinə məruz qalmaqla deyil, həm də sistemli pedaqoji müdaxilə vasitəsilə daha səmərəli inkişaf etdirilə bilər.

Bundan əlavə, Kasper və Blum-Kulka (1993) qeyd edirlər ki, məhz bu çətinliyə görə, insanlar anlaşılmazlığa səbəb ola biləcək dolayı yollardan qaçaraq birbaşa və açıq ifadə formalarına üstünlük verirlər.

Həmçinin, Rose və Kasperin (2001) pragmatik təlim üzrə empirik müdaxilə tədqiqatlarına dair geniş icmal göstərmişdir ki, pragmatikanın məqsədyönlü şəkildə tədrisi dil öyrənənlərin pragmatik inkişafına müsbət təsir göstərir və bu sahədə əhəmiyyətli pedaqoji potensiala malikdir.

4.3. Dil Səriştəsinin Təsiri

Dil səriştəsi implikaturanı anlama və istehsal prosesinə təsir edən əhəmiyyətli amillərdən biridir. Taguchi (2006, 2011) göstərmişdir ki, daha yüksək dil səriştəsinə

malik öyrənənlər implikaturaları aşağı səviyyəli öyrənənlərlə müqayisədə daha dəqiq və effektiv şəkildə istifadə edirlər. Dili yüksək səviyyədə öyrənənlər kontekstual məlumatları daha yaxşı integrasiya edib müvafiq pragmatik nəticələr çıxara bilirlər, lakin onların performansları hələ də ana dili daşıyıcılarının səviyyəsinə tam çatmır.

Digər tərəfdən, daha aşağı səviyyəli öyrənənlər əsasən hərfi mənaya güvənir və hətta nisbətən sadə implikaturaların interpretasiyasında belə çətinliklərlə üzləşirlər. Bu isə orijinal dil mühitinə məruz qalmanın və real kommunikativ təcrübənin pragmatik inkişafda mühüm rol oynadığını göstərir.

4.4. Ana Dil Transferi və Mədəni Faktorlar

Ana dilin təsiri pragmatik tədqiqatlarda digər vacib amillərdən biri kimi çıxış edir. Tədqiqatlar göstərir ki, ikinci dil öyrənənlər implikaturaların şərh və istehsalı zamanı çox vaxt ana dillərində mövcud olan pragmatik normaları ikinci dilə transfer edirlər. Kasperə (1992) görə, bu cür köçürmə həm müsbət, həm də mənfi nəticələr doğura bilər. Dillər arasında pragmatik fərqlər anlaşılmazlıqlara səbəb ola bilər. Nəticədə, nəzakət strategiyaları, eyham istifadəsi və ümumi danışmaq normalarındakı mədəniyyətlərarası fərqlər bu çətinlikləri daha da artırır və mədəni biliklərin pragmatik səvişdəki rolunu vurğulayır.

Məsələn, Azərbaycan dilində dolayı ifadələr tez-tez nəzakətin qorunması üçün istifadə olunur. Bəzi kontekstlərdə birbaşa imtina və ya açıq şəkildə razi olmama ifadələri sosial baxımdan daha sərt və birbaşa təsir bağışlaya bilər və buna görə də yumşaldılmış ifadə formalarına üstünlük verilir. Məsələn, kiminsə “bu gün kinoya gedək” təklifinə “vaxtım yoxdur və ya getmək istəmirəm” kimi birbaşa ifadələrlə cavab vermək sərt qəbul edilə bilər və məhz buna görə, bu dolayı yolla çatdırılır. Məsələn, “görək vaxtım olsa, gedərik”. L2 öyrənən şəxs bu cür strategiyaları ikinci dilə birbaşa transfer etdikdə, məsələn, “Maybe if I have time” ifadəsini istifadə etdikdə, bu bəyanat bəzi kontekstlərdə sadəcə nəzakətli imtina kimi deyil, qeyri-müəyyən razılıq və ya dolayı qəbul kimi interpretasiya oluna bilər. Bu isə pragmatik uyğunsuzluq və potensial kommunikativ anlaşılmazlıq yarada bilər.

4.5 Kontekstual və Emal Faktorları

Kontekstual və koqnitiv amillər də implikaturaların qavranılması və şərh edilməsində mühüm rol oynayır. Taguchi (2008) tərəfindən aparılan tədqiqatlar göstərir ki, vaxt məhdudiyyətləri və yüksək koqnitiv emal yükü ikinci dil öyrənənlərin implikatura çıxarma qabiliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Bu nəticələr implikatura emalının zamanla inkişaf edən proses olduğunu göstərir.

Həmçinin, kontekstin, mövzunun və həmsöhbətin tanış olması anlama prosesini asanlaşdırdığı halda, tanış olmayan şəxslərlə ünsiyyət və ya qeyri-adi kommunikativ situasiyalar bu prosesi daha da mürəkkəbləşdirə bilər. Bundan əlavə, tədqiqatlar göstərir ki, dil öyrənənlərin autentik dil materiallarına və real kommunikativ mühitlərə daha çox məruz qalması implikaturaların tanınması və düzgün

interpretasiyası bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir (Kasper & Rose, 2002; Taguchi, 2008, 2011).

Bu, implikaturanın kompleks koqnitiv-praqmatik proses olduğunu göstərir.

5. Praqmatik Səriştənin İnkişafında Mədəni Bilik və Məruz Qalmanın Rolu

Praqmatik səriştənin formalaşması və inkişafında mədəni biliklərin artırılması və hədəf dilə məruzqalma əsas amillər hesab olunurlar (Bardovi-Harlig, 2001; Kasper & Rose, 2002). Bu amillər dil öyrənənlərin sosial-mədəni normaları, dolaylı mənalara və nəzakət prinsiplərini mənimsəməsinə şərait yaradır. Nəticədə, dil öyrənənlər dili müxtəlif kommunikativ kontekstlərdə daha uyğun şəkildə istifadə edə bilir və praqmatik uğursuzluq riskini azaldırlar.

Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin uğurla həyata keçirilməsi üçün dil öyrənənlər praqmatik səriştənin iki əsas komponentini inkişaf etdirməlidirlər: praqmalinqvistik bilik və sosiopraqmatik şüur. Bu komponentlər birlikdə dil istifadəçilərinə müxtəlif kommunikativ situasiyalarda mənanı uyğun və effektiv şəkildə ifadə etməyə imkan verir.

Praqmalinqvistik bilik müəyyən kommunikativ məqsədləri həyata keçirmək üçün istifadə olunan dil resurslarını əhatə edir. Buraya leksik vahidlər, qrammatik strukturlar, nitq aktları və müxtəlif dil strategiyaları daxildir. Bu bilik sayəsində danışanlar xahiş, təklif, üzrxahlıq və ya təşəkkür kimi kommunikativ funksiyaları dil vasitəsilə ifadə edə bilirlər.

Sosiopraqmatik şüur isə həmin dil vasitələrinin hansı sosial və mədəni kontekstlərdə, necə və nə zaman istifadə olunmalı olduğunu müəyyən edən normalar və konvensiyalarla bağlıdır. Bu komponent sosial məsafə, iyerarxik münasibətlər, nəzakət qaydaları və mədəni gözləntilər kimi amillərin nəzərə alınmasını tələb edir. Sosiopraqmatik şüurun inkişafı dil öyrənənlərə müxtəlif ünsiyyət mühitində daha uyğun dil seçimi etməyə və praqmatik uğursuzluqların qarşısını almağa kömək edir.

5.1. Praqmalinqvistik və Sosiopraqmatik Səriştə

Bu bölgü ilk dəfə sistemli şəkildə Leech (1983) və daha sonra Thomas (1983) tərəfindən müzakirə edilmiş, sonrakı tədqiqatlarda isə Kasper və Blum-Kulka (1993) tərəfindən "interlanguage pragmatics" çərçivəsində geniş şəkildə inkişaf etdirilmişdir. Bu yanaşmaya görə, praqmatik səriştənin formalaşdırılması yalnız dil formalarının öyrədilməsini deyil, həm də həmin formaların sosial və mədəni kontekstlərdə uyğun istifadəsinin mənimsənilməsinə tələb edir.

Dil mədəniyyətin daşıyıcısı kimi çıxış edir və dil seçimləri cəmiyyətin dəyərləri, normaları və sosial gözləntiləri ilə sıx şəkildə formalaşır. Buna görə də, eyni dil vahidi müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli şəkildə interpretasiya oluna bilər.

Nəzakət və birbaşa bu fərqlərin ən aydın göründüyü sahələrdən biridir. Bəzi mədəniyyətlərdə birbaşa və qısa ifadə tərzində səmimiyyət və effektivlik göstəricisi kimi qəbul edildiyi halda, digər mədəniyyətlərdə bu davranış kobud və ya nəzakətsiz kimi dəyərləndirilə bilər.

Eyni zamanda, məcazi dil istifadəsi, o cümlədən sarkazm, istehza və idiomatik ifadələr hərfi tərcümə edilə bilməz və onların düzgün anlaşılması üçün ortaqlar mədəni təcrübə və sosial konvensiyaların dərk olunması tələb olunur. Bu cür ifadələrin yanlış interpretasiyası ünsiyyətdə anlaşılmaqlara səbəb ola bilər.

Praqmatik uğursuzluq isə danışanın qrammatik cəhətdən düzgün, lakin sosial və kontekstual baxımdan uyğun olmayan ifadə işlətməsi zamanı baş verir. Bu hal xüsusilə akademik və peşəkar mühitlərdə ciddi kommunikativ pozuntulara və münasibətlərin zədələnməsinə səbəb ola bilər (Thomas, 1983).

Sosiomədəni perspektivə əsasən, praqmatik bacarıqlar sosial qarşılıqlı əlaqə prosesində formalaşır və inkişaf edir. Yerli və ya yüksək səviyyəli danışanlarla ünsiyyət dil öyrənmələrə dərhal geribildirim verir və onların kommunikativ davranışlarını real vaxt rejimində tənzimləməsinə şərait yaradır (Bardovi-Harlig, 2013; Kasper & Blum-Kulka, 1993).

Mədəni biliklərin praqmatik sərəştənin inkişafı ilə effektiv şəkildə inteqrasiya olunması üçün dil müəllimləri müxtəlif təlim metodlarından istifadə edirlər (Huseynova, 2023). Bu yanaşmalar nəzəri biliklərin praktik tətbiqini gücləndirir.

Bu metodlardan biri də metapraqmatik təlimatdır. Bu yanaşma çərçivəsində dil öyrənmələrə yalnız qrammatik strukturlar deyil, həm də həmin strukturların hansı sosial və kommunikativ kontekstlərdə necə istifadə olunmalı olduğu açıq şəkildə izah edilir. Tədqiqatlar göstərir ki, metapraqmatik məlumatlandırma dil öyrənmələrin müxtəlif sosial situasiyalarda daha uyğun dil seçimi etmə qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır (Rose & Kasper, 2001; Taguchi, 2015)..

Digər mühüm yanaşma diskurs təhlili və rol oyunu fəaliyyətləridir. Bu metodlar çərçivəsində dil öyrənmələr strukturlaşdırılmış praktik fəaliyyətlərə cəlb olunur, məsələn, rol oyunu tapşırıqları və ya autentik mədəni dialoqların təhlili. Bu fəaliyyətlər praqmatik bacarıqların praktik inkişafına imkan yaradır.

Ümumilikdə, bu yanaşmalar göstərir ki, praqmatik sərəştənin inkişafı yalnız nəzəri biliklərin ötürülməsi ilə deyil, eyni zamanda həmin biliklərin interaktiv və kontekstual təcrübə vasitəsilə tətbiqi ilə mümkün olur.

6. Müzakirə

Nəzərdən keçirilən tədqiqatlar L2 öyrənmələrinin konversasiya implikaturalarını qavraması və istifadəsi ilə bağlı bir sıra ardıcıl tendensiyaları ortaya qoyur. İmplikaturanın anlaşılması və istehsalı dil sərəştəsi ilə əlaqəli olsa da, hətta yüksək səviyyəli öyrənmələr də ana dili daşıyıcılarının səviyyəsinə tam çatı bilmir.

Azərbaycan EFL kontekstində bu nəticələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki Azərbaycanda ingilis dili tədrisi ənənəvi olaraq qrammatik biliklərin və lüğət ehtiyatının inkişafına yönəldiyi halda, praqmatik sərəştənin formalaşdırılmasına nisbətən daha az diqqət yetirilir.

Bundan əlavə, Azərbaycan və ingilisdilli mədəniyyətlər arasında mövcud olan praqmatik fərqlər ünsiyyət zamanı anlaşılmaqlara səbəb ola bilər. Azərbaycan

dilində dolayılıq və yumşaldılmış ifadələr nəzakət göstəricisi kimi geniş istifadə olunduğu halda, eyni strategiyaların ingilis dilinə birbaşa köçürülməsi hər zaman eyni kommunikativ effekti yaratmır. Bu səbəbdən, ingilis dili tədrisində yalnız dil formalarının deyil, həm də həmin formaların istifadə olunduğu sosial və mədəni kontekstlərin öyrədilməsi vacibdir.

Nəzərdən keçirilən tədqiqatlar təsdiq edir ki, implikaturaların qavranılması yalnız dil biliyindən deyil, həm də inferensial emal, mədəni bilik və sosial kontekstin integrasiyasından asılıdır. Bu səbəbdən pragmatik inkişafın qrammatik inkişafıla müqayisədə daha mürəkkəb və uzunmüddətli proses olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür.

Bu da onu tətbiqi dilçilik sahəsində gələcək tədqiqatlar üçün mühüm istiqamətlərdən birinə çevirir. Mövcud tədqiqatların əksəriyyəti çoxseçimli testlər və diskurs tamamlama tapşırıqları üzərində qurulduğundan, təbii ünsiyyətdə implikatura istifadəsinin necə baş verdiyi hələ də kifayət qədər öyrənilməmişdir.

7. Nəticə

Bu məqalədə ikinci dil istifadəsində konversasiya implikaturaları ilə bağlı nəzəri və empirik tədqiqatlar nəzərdən keçirilmiş, implikaturaların qavranılması, istehsalı və bu proseslərə təsir göstərən əsas amillər təhlil edilmişdir. İcmal göstərir ki, L2 öyrənənləri implikaturaların həm başa düşülməsi, həm də istifadəsi sahəsində əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşirlər. Dil səriştəsi, mədəni bilik və kontekstual emal kimi amillər pragmatik səriştənin formalaşmasına təsir göstərir.

Bu baxımdan, ikinci dil tədrisində pragmatik komponentlərin, xüsusilə konversasiya implikaturalarının sistemli şəkildə tədris proqramlarına integrasiyası məqsəduyğun hesab olunur.

Gələcək araşdırmalar implikaturaların təbii kommunikativ mühitlərdə necə qavranıldığını və istifadə edildiyini, eləcə də müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus pragmatik normaların bu prosesə təsirini daha dərinlən araşdırmalıdır. Bu istiqamətdə aparılacaq araşdırmalar ikinci dil tədrisində pragmatik səriştənin inkişafına dair daha səmərəli metod və yanaşmaların hazırlanmasına töhfə verə bilər.

Nəticə etibarilə, konversasiya implikaturalarının qavranılması və istifadəsi yalnız dil biliyindən deyil, həm də mədəni biliklərdən, inferensial emal bacarıqlarından və autentik kommunikativ təcrübədən asılıdır. Bu səbəbdən pragmatik səriştənin inkişafı ikinci dil tədrisinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməli və gələcək tədqiqatlarda daha çox təbii kommunikativ mühitlərə əsaslanan yanaşmalara üstünlük verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bardovi-Harlig, K. (2001). Evaluating the empirical evidence: Grounds for instruction in pragmatics? In K. R. Rose & G. Kasper (Eds.), *Pragmatics in language teaching* (pp. 13–32). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524797.005>
2. Bardovi-Harlig, K. (2013). Developing L2 pragmatics. *Language Learning*, 63(S1), 68–86. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2012.00738.x>

3. Bouton, L. F. (1994). Conversational implicature in a second language: Learned slowly when not deliberately taught. *Journal of Pragmatics*, 22(2), 157–167. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(94\)90065-5](https://doi.org/10.1016/0378-2166(94)90065-5)
4. Bouton, L. F. (1999). Conversational implicature studies. In E. Hinkel (Ed.), *Culture in second language teaching and learning* (pp. 47–70). Cambridge University Press.
5. Cruse, A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford University Press.
6. Cruse, A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh University Press.
7. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (pp. 41–58). Academic Press.
8. Huseynova, E. (2022). The Application of Pragmatics in ESL Classes. *Actual scientific research in the modern world*. Issue 9(89) p. 1
9. Huseynova, E. (2023). English language teaching methods in Azerbaijan. *Humanities science current issues*. 1. 10.24919/2308-4863/63-1-39.
10. Kasper, G. (1992). Pragmatic transfer. *Interlanguage Studies Bulletin (Utrecht)*, 8, 203–231. <https://doi.org/10.1177/026765839200800303>
11. Kasper, G., Blum-Kulka, S. (1993) *Interlanguage Pragmatics*. Oxford University Press, New York, 64-81.
12. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). *Pragmatic Development in a Second Language*. Oxford: Blackwell.
13. Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
14. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
15. Levinson, S. C. (2000). *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. MIT Press.
16. Rose, K. R., & Kasper, G. (Eds.). (2001). *Pragmatics in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Taguchi, N. (2002). An Application of Relevance Theory to the Analysis of L2 Interpretation Processes: The *Comprehension of Indirect Replies*. *IRAL*, 40, 151-176. <https://doi.org/10.1515/iral.2002.006>
18. Taguchi, N. (2008). Cognition, language contact, and the development of pragmatic comprehension in a study-abroad context. *Language Learning*, 58(1), 33–71.
19. Taguchi, N. (2011). The effect of L2 proficiency and study-abroad experience on pragmatic comprehension. *Language Learning*, 61(3), 904–939. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2011.00633.x>
20. Taguchi, N. (2015). Instructed pragmatics at a glance: Where instructional studies were, are, and should be going. *Language Teaching*, 48(1), 1–50.
21. Taguchi, N., & Naganuma, N. (2006). Transition from learning English to learning in English: Students' perceived adaptation difficulties to an English-medium university in Japan. *Asian EFL Journal*, 8(4), 52-73.
22. Thomas, J. (1983) Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics*, 4, 91-112. <https://doi.org/10.1093/applin/4.2.91>

Rəyçi: ped.ü.f.d Xəfayət Əliyeva